

РКШ 6 (2.4.ку)
В-48

ВИННИЧЕНКО

КУПЛЯ

КРАТКИЙ ПАСПОРТ КНИЖИ

+

№№ Шб(2-4к); 1345 №№. № 2450951

АВТОР Васильевская В.

ИЗДАНИЕ Книжка

МЕСТО, ГОД ИЗДАНИЯ К., 1929.

№№-ТО СТР. 47, 1с.

№ - ОТД. ЛИБРОТ. _____

№ - ПЕЧАТНИЦА _____

№ - КОРР. _____

№ - СХОВ. _____

ТОМ _____ ЧАСТЬ _____ ВИН. _____

КОЛЛЕКЦИЯ _____

Примечание: 17.10.90г Москва

ДЕШЕВА БІБЛІОТЕКА КРАСНОГО ПИСЬМЕНСТВА

В. ВИННИЧЕНКО

К У П Л Я

ОПОВІДАННЯ

РЕДАКЦІЯ І ВСТУПНА СТАТТЯ
АН. ЛЕБЕДЯ

Державна
Республіканська
БІБЛІОТЕКА УРОС
ім. МЕРС

Київ — „С Я Й В О“ — 1929

Бібліографічний опис цього видання
вміщено в „Літопису Українського
Друку“, „Нартковому репертуарі“
та інших покажчиках Української
Нижньої Палати.

ЧИТАЧУ!

*Напиши свої думки з приводу цієї
книжки, зазначивши свій соціальний
стан, та надішли їх листом на адресу:*

*Київ, Пушкінська вул., 8
Український Інститут Книгознавства*

Київський Окрліт № 1057
Трест „Київ-Друк“
6-а друк. вул. Леніна, 19.
Замовл. № 1293—10.200
„Сяйво“ № 108, VII—29 р.
1¹/₂ арк.

ВИННИЧЕНКОВІ ОПОВІДАННЯ

Якоюсь несподіваною силою входить в українську літературу Володимир Винниченко на самому початку ХХ століття. Уже в першому його оповіданні «Краса і сила» (1902 р.) читач відчув свіжого письменника, який піде своїми новими, неутвертими шляхами. І далші твори молодого белетриста привертають до себе все більшу увагу якнайширших мас читачів, примушуючи покладати на автора великі надії. Чимсь цілком новим, якоюсь бадьорою і впевненою силою віяло від героїв Винниченкових оповідань, які толоно заявляли про те, що прийшла вже нова громадська сила, яка стане виразником і рушієм дальшої соціальної боротьби: сила найбіднішого, пролетаризованого селянства, що свідомо починало вже виступати проти експлоатації поміщиків цілою хвилею аграрних заколотів, та робітництва, яке гуртувалося в політичні партії й починало брати провід у революційній боротьбі. Винниченко відразу виступив у літературі, як письменник з цілком зформованою політичною програмою, яку він виявляв і обстоював устами своїх героїв. Неоднаково, звичайно, зустріли нового автора представники різних громадських течій і угруповань. Старше покоління української інтелігенції з певною опаскою придивлялось до цього запального активного соціаліста, побоюючись тієї гостроти й рішучості, з якими він ставив питання про дальшу громадську роботу. «Стара громада», навколо якої гуртувалися найвиразніші представники старшого покоління тодішньої української інтелігенції, замикалася в колі суто-культурницьких та літературно-наукових інтересів. В кінці ХІХ століття вона зовсім відійшла вже від революційного народництва, цілком осторонь стояла від політичного життя краю, яке починало

проте виявлятися в досить радикальних формах. Бо ті суспільні процеси, що відбувалися на Україні в кінці ХІХ віку (буйний зріст капіталізму, пролетаризація та розшарування села напередодні аграрної революції), набирали все яснішого політичного характеру.

Старе аристократичне українське шлободство щодамі ставало виразнішим пережитком, непридатним узяти на себе провід у громадському житті. І цей провід переходить поволі до молодшого покоління інтелігенції, яке стоїть на зовсім інших громадських і політичних позиціях, ніж батьки, яке вносить своє нове розуміння завдань національної і соціальної боротьби.

Глухий протест селянства, що часом робило заколоти по панських економіях, робітничі рухи по індустріальних центрах, які свідчили про зріст і формування пролетаріату, не могли не привертати до себе уваги молоді, яка приходила переважно з лав українського демократичного студентства і шукала відповідів на болючі питання сучасності в спільній роботі з свідомішою частиною робітництва. Ця молодь намагається ополучити свої пародольобні демократичні ідеї на національному ґрунті з соціалістичною наукою, закладає різні революційні гуртки, пробує виробити певну програму теорії і практики політичної боротьби. Так на самому початку ХХ століття засновується Революційна Українська Партія (РУП).

В. Винниченко саме в цих часах появляється на київському громадському обрії і бере дуже діяльну участь у організації та роботі цієї партії, а, почавши тоді ж і свою літературну роботу, стає ніби співцем її настроїв і ідеалів.

Пришов Винниченко до громадського і літературного життя вже з певним досвідом у революційній роботі і з великим запасом знань про життя і настрої сільського пролетаріату. Народився він (26-го червня 1880 року) в родині дуже бідного наймита-чабана на Херсонщині. Закінчивши сільську народню школу, де виявив великі здібності, він, за порадою вчительки, їде в Єлісаветград до свого старшого брата, який служив там у друкарні робітником-складачем. Тут на кошти брата вчиться Володимир Ієрилович у гімназії, але скінчити її не зміг через силу непорозуміннів з начальством. Взявши свідоцтво за сім класів, він залишає школу і їде мандрувати по Україні, наймаючись на корот-

кий час робітником по панських економіях. Ці мандрівки, як і пізніше, дали Винниченкові силу нових вражень, що пізніше лягли такими соковитими художніми образами в цілій низці його прекрасних творів, як «Біля машини», «Голода», «Кузь та гризунь» та балати інших.

Через рік Винниченко, проте, знову береться до науки; складає при Златопільській гімназії іспит на атестат зрілості, а потім їде до Києва, де і вступає до університету на правничий факультет. Тут у Києві Винниченко сходиться близько з революційно настроєним студентством і стає скоро одним із діяльніших членів РУП'івської молоді, проводячи пропагандистську роботу серед робітників. Року 1902-го його за цю роботу заарештовують і садовлять на деякий час до Лук'янівської в'язниці, а коли він звідти виїшов, то шляхи до університету для нього були вже закриті. Як виключеного студента, його скоро забирають до війська, але звідти йому доводиться дезертувати та тікати за кордон, щоб уникнути арешту за агітацію серед солдатів.

Року 1905 він таємно повертається на Україну і знову їде мандрувати по Україні, наймаючись по економіях.

Після розпаду РУП та організації Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії (УСДРП) він стає одним із її організаторів і керівників; але скоро знову попадає до Лук'янівської в'язниці; а випущений звідти на поруки року 1907-го емігрує за кордон, де й пробуває до 1914-го року, коли знову повертається на Україну. Тут його застає світова війна і він увесь час живе то на Україні, то в Москві на чужий паспорт. В році 1917-му Винниченко приїздить у Київ, де бере активну участь, як один із керівників перших урядів України. З приходом радянської влади він різко виступає проти радянської системи, організовує їй збройний опір, і після перемоги радянської влади, разом з директорією виїздить за кордон, де розвиває шалену антирадянську роботу, являючись одним із запеклих ворогів диктатури пролетаріату.

Діяльність Винниченка за часів революції ще в пам'яті сучасників; їй дано вже належну оцінку, як прикрому, хоч і скороминущому епізодові в революційній боротьбі українського селянства та робітництва; та проте робота Винниченка на полі літературному здобула йому тривке місце в

історії українського письменства, як одному з талановитіших його представників.

Бурхливе життя, повне пристрасної боротьби і вагань, революційних перемог і жорстоких поразок, відбилося й на літературній творчості В. Винниченка, визначивши в ній так само і моменти піднесення та спаду, і революційного, пролетарського латосу, і відходу до порцання в проблемах індивідуалістичної буржуазної моралі.

Молодий Винниченко починає свою літературну путь, як виразник українського сільського пролетаріату, змальовуючи не тільки його побут, але подаючи й сферу його ідей і настроїв, якими той живе в передчуванні неминучих близьких революційних злистуїв. В цілій низці високо художніх творів змальовує він наростання незадоволення, а далі обурення й нарешті протесту проти поміщицького гніту. Такі оповідання, як «Біля машини», «Хто ворог», «Раб краси», «Контрасти» та інші відбивають цілу філософію у всій її складності тих нижчих шарів суспільства, і тим стають не тільки художнім витвором, але виростають до меж першорядних документів доби, становлячи найцінніший матеріал до спізнання передреволюційних і революційних ідей і думок, якими жили найактивніші суспільні шари в добу першої революції. Винниченко, поперше, сам тісно зв'язаний з селом, подруге, зв'язаний традицією української літератури, яка здавна цікавилася тільки селом, його інтересами й болями, і боялася вийти за межі звиклих «мужицьких» сюжетів,—в своїх оповіданнях (особливо ранніх) пише переважно про село, власне про плебейську, наймитську його частину. Але у Винниченкових творах ми не знайдемо того типового українського села, з красивим ставком, кучерявими вербами, вишневицями садочками та соловейками, яке так полюбляла народницька література. Для Винниченка село—це не затишний куточок, де панують «мир, да гладь, да божья благодать»; для нього село—це арена жорстокої класової боротьби, що точиться між багатіями та біднотсю. І Винниченко стає співцем цієї вдрібнілої, спролетаризованої, наймитської частини села, в ній шукаючи і знаходячи справжніх носіїв визвольної ідеї. Власне робітництва, фабричного робітництва, у Винниченка, особливо в ранній період його творчості, немає. Він і не знає його побуту, і не він для Винниченка був носієм тих ідей,

за які бореться сам письменник. Для Винниченка, члена РУП, єдина соціальна база революційної, спертої на тверді національні позиції, ідеології—це сільсько-господарський пролетаріят, який не порвав іще зв'язків з українською національною стихією, і тому його й бере автор за виразника революційної боротьби.

Але Винниченко не обмежується в своїх оповіданнях самими лише картинами життя й боротьби на селі, він бере тодішнє промисловське життя у всій його різноманітності, оцінюючи його проте з погляду ідей революційного пролетаріату. Показує він і представників українського ліберального поміщичтва, яке багато говорить про поступ, а по-суті є грубо власницькою, експлуататорською силою («Малорос-європеєць»); і «щирого» українця, побірижка української незалежності, але незалежності, яка за своїм зоологічним націоналізмом не дооцінює соціальних моментів («Уміркований та щирий»); і представників української «культури» в її зовсім некультурних потворних виявах («Антрєпвєньор Гаркун-Задунайський»); і життя та роботу революційної інтелігенції, щиро відданої справі революційної боротьби («Зіна», «Студент» тощо)... Взагалі з Винниченка маємо ми незвичайно широкого, різностороннього письменника, який своїм художнім пензлем відбив усе життя революційної України на початку ХХ століття.

Оповідання «Купля» дуже тишове саме для тієї пори в розвитку Винниченка-художника, коли він поволі відходить від описування безпосередньої революційної боротьби і починає залюблюватися у психологічні проблеми й процеси, що на ґрунті переважно поразки першої революції починають приваблювати увагу і російських, і українських письменників.

Винниченко підчас свого довгого перебування на еміграції (від 1907 до 1914 р.р.) з художника соціаліста, виразного співця пролетарської частини українських мас, перетворився поволі на тишвого письменника революційної інтелігенції з власним їй інтересом до психологічних проблем. Хоч Винниченко і далі дає низку яскравих картин революції 1905 року, та проте тепер його цікавлять не тільки сама боротьба, її база, скільки ті психо-ідеологічні процеси, що на цій базі розвиваються. Винниченко поволі перетворюється на проповідника тишової індивідуалістичної філосо-

фії «чесності з собою», яка на довгий час залишає в його творчості. Революція, партійне життя, в'язниця, еміграція—це тільки тло, на якому розгортає автор різні психологічні, моральні, полові проблеми («Чесність з собою», «Болжки», «По свій», «Щаблі життя», «Базар» та інші).

В оповіданні «Купля» (1909 р.), присвяченому героїчному періодові революційної боротьби, очевидно попередній революції 1905 р., Винниченко розв'язує проте психологічну проблему, яку він трохи пізніше ширше постає в драмі «Базар». Автор має улюблені у нього «контрасти». Коханця у напівлітчих жабраків і культурних, інтелектуальних революціонерів. І виявляється, що все зводиться до одного. І «я—животне, і ти—животне, і що з того? І коли вже перестануть лякати цим?! Думаєш, як люди наробили собі всяких цяцюк, вроді філософії, машин і т. інше, так і перестали бути самими собою? Животні все одно. Да! І нічого в цьому поганого нема, щоб ти знала!»—так обґрунтовує це звіринше автор у тіжнішому романі «Щаблі життя». По-суті же і Митрохван купив кохання Ганнине і культурний інтелект купив кохання Ірине, різниця тільки в сумі, заплаченій за нього: у одного ціною п'яти карбованців і шматка сала, у другого ціною замаху на добробут батьків в ім'я революційної ідеї.

Винниченко здобув собі чільне місце у світовому письменстві, саме як автор великих романів і драм такого психологічного характеру. До них він майже виключно перейшов під час свого довгого життя на еміграції. В цей період він високо виріс, як письменник, хоч цей художній зріст відбувся наче за рахунок його, так мовити, соціальної, революційно-пролетарської значимості.

Винниченко майже зовсім відходить від своїх попередніх героїв і картин, але те, що він зробив у своїх дрібніших творах ранняї доби, становить дуже цінну вкладку в українську літературу і з погляду майстерності вкладу, і з погляду документів, для безпосереднього психологічного вивчення історії розвитку соціально-політичних процесів на Україні на початку ХХ століття.

Ан. Лебідь.

Мені було тоді літ... Але що там літ!

Це було в ту добу, коли в грудях так співу багато, що хочеться сліз.

Це було в ту добу, коли небо здається таким низьким та досяжним. Прихиліть вам його? Можна! Ось тільки управитись з тою та тою справою і вмент вам буде небо з зорями, з місяцем, сонцем, з чим хочете.

Може дракона якогось убити? Дракона з вогневою пащою і сотнями лап? Давайте його сюди! Де той дракон?

Ах, це ж була як раз та пора, коли аж кишить навкруги всякими драконами, коли так легко, так охоче йдеться на бій із ними.

Отож і було це тоді, коли я йшов убивати величезного дракона. Він сидів у мене в душі. Старий був уже, з древніми, волохатими лапами, які страшенно важко було оддирати від серця. Так важко, що Іра все частіш та частіш стала поглядати на мене й посміхатись.

— Слухайте!—сказала навіть раз,—вам це, видно, дуже тяжко... Лишіть... Хтось інший візьметься... А то ще провалите всю справу...

Всяко можна сказати ці слова. Але коли трошки прищлющити очі, скривити губи в зневажливу по-смішку й недбало одвернутись, то приємно від них, у всякому разі, бути не може.

Та ще коли ці очі з довгими й пухкими, як тирса, віями, коли губи можуть іноді так ласкаво й злегка соромливо усміхнутись, коли ці очі й губи сніться тобі щоночі... Е! чортової душі драконе, давайте його сюди! Давайте сотні, тисячі драконів, хай тільки не кривляться так губи.

І коли на останній «виконавчій» збірці голова збірки запитав:

— Хто на цей пункт?—а Іра одвернулась і пильно стала роздивлятись олеографії на стінах, я прокашлявсь і швидко сказав:

— Я!

Я хотів це сказати яко мога байдуже і разом з тим твердо, але не встиг викашлятися і вийшло так, ніби мене несподівано хтось спихнув у яму, а я й скрикнув.

Але ніхто не виявив ніякої особливої уваги на мою відповідь, немов це сама звичайна, світова річ, що, коли треба підпалити у батьків економію, то за це береться їхній син.

Навпаки, обличчя стали ще більш заклопотаними й серйозно-діловитими. Навіть Іра не глянула на мене, тільки одійшла від стіни, сіла на каналі й стала серйозно та строго дивитись на голову зборів.

Отже «пункти» всі роздані.

Плян наш простий і легкий: ми випускаємо проклямацію і від імени організації «Червоного Півня»

оголошуємо, що поки не будуть виконані всі пункти нашої програми (тут же й пункти всі), то вся палатська Україна палатиме од краю до краю. Пани, розуміється, учинять страшенний гвалт, наляжуть на уряд, уряд же, безперечно, страшно перелякається і зразу ж піде на уступки.

Плян, безумовно, сміливий, але простий і певний. І треба було бути «вкрай заїденими «опортунізмом», щоб не пристати на його. Іра так і сказала другій половині нашої організації, яка не погодилась з нами. А не погодившись, розуміється, одколослась од нас.

Ну, це само собою, не могло спинити нашу половину. Тим паче, що ми мали в руках такі чудові «пункти»! От тільки з економією мого батька виходило трохи складніше. Річ в тім, що він держав цілу зграю черкесів, які день і ніч їздили круг маєтку і всі, як один, мали гвинтовки й нагаї.

Певно, що при таких умовах туди треба було послати чоловіка, який би міг добре розібратись і справитись з цими обставинами.

Звичайно, що таким чоловіком був я.

Так, це був я. Але в мені сидів дракоп.

В мені сиділо гибель драконів. Я, наприклад, любив мою мамуню. Вона була буржуйка, вважала, що селяни за те бідні, що багато грішать, але я любив її. Це був дракон—я знав і його треба було вбити без вагання, але коли мамуня приїжджала в город, я навіть пропускав збори «Червоного Півня» і бігав їй в аптеку, в крамниці, до кузин.

І мамуня так лякалась усього. А коли лякалась, то серце їй так билось, що очі ставали великими-

великими, напружено-болючими і сама вся робилась такою безпомічною. І завжди тихо й ніби злякано прислухаючись до чогось, говорила:

— Це пройде... Це пройде...

Але я сказав рішуче моє «я».

І темним вечором одним, в призначений час, переодягнений у драну свиту, стару шапку й руді, величезні чоботи, що совгались мені на ногах, я тихо постукав у віконце до Іри.

Вуличка вже заплющила свої віконниці й, загорнувшись в палісаднички, тихо дрімала.

З-за акацій батюшчиного садка обережно одним оком визирав червоний місяць, такий червоний, ніби він страшенно пнувся, здержував сміх, підглядаючи, й того почервонів увесь.

Рипнули двері ганку. Рипнули подзьобані жовтенькі східці, на яких в пекучий день виступає смола жовтими сльозами.

З середини вікна завішані були плахтами та великими хустками. А на столику в кутку у зеленім абажурі, як в китайському брилі, горіла лампа. І Іра від пояса до землі була освітлена, а лице й груди в затінку. Але сердитий вихор з боку лоба все ж видно було. Він так само буйно й нетерпляче стремів догори, ніби сердивсь, що не пускають його кудись, куди він тягнеться з малих літ. У Іри все ніби стреміло кудись: і лампа з гострим абажуром, і висока купка подушок, і тонкий гнучкий її стан, і кров її, що завжди заливала спочатку смугляві щоки, а потім гналась хвилею угору, в лоб і в вуха.

— Ви готові, значить?—суворо озирнула з ніг до голови мене.

Була чогось незадоволена, ще більш поривчаста і лаконічна.

Я недбало й з сухо-діловитим виглядом усівся на стільці під патретом Богдана Хмельницького й почав говорити.

Отже, значить, вона завтра вранці виїжджає до наших в економію. Вона чула, що Галя заслабла трохи і, як ніжна подруга, постановила провідати її. Там вона не спить. Рішуче, а ні-ні... Пильно слідкує. Як тільки з'являється вогонь, вона вмент всіх будить і всі тікають, куди придумують уже собі там.

Що?.. Про це вже говорили?.. Нічого... Як то кажуть: «сім раз одміряй»... Принцип дурний, власне кажучи, а іноді... Ну, неважно!

Отже, як усе щасливо обійдеться з ними, вона сідає на коня... Ні, це справді незручно...

Ну-да, вона прийде прямо пішки до того ліска, де вони колись агітували вдвох Омелька Задрипаного... Пам'ятає? Він ще з-під лоба неймовірно поглядав на неї... Так от туди...

Там він ждатиме... Коли все добре, він зараз же іде назад.

Вона, звичайно, розуміє, що йому рішуче не ходить тут про всякі там родинні сантименти. Йому цілком байдуже, як там справиться з своєю бідою якась панота, хоч би це його власна родина була, але він гадає, що це необхідно для самого діла. Взагалі він дуже просив би, щоб не думали, що якісь родинні мотиви можуть спинити його в

тому великому... Він, звичайно, звик до сім'ї, але... І йому тяжко...

— Вам треба вуса наставні почепити!—сердито перебила мене Іра.—Неодмінно. У вас є такі вуса?

— Ні, нема!

— Глупо. Надзвичайно глупо. У вас надзвичайно ідіотські вуса. Ви це знаєте? Вони у вас з ніздрів ростуть... Оттак...

Вона приклала два пальці до ніздрів і провела вниз.

(У мене, справді таки, були ідіотські вуса).

— А посередині нічого... Лисина якась... Глупо...

Дійсно, посередині була таки лисина.

— Тип українських вусів...—нетвердо сказав я.

— Що?—з здивованою зневагою зиркнула на мене.

— А ну-да... Українські вуса, звичайно, так ростуть... Спочатку на кінцях, а потім посередині. Коли посередині заросте, то на кінцях вони будуть уже довгі...

— Ну?—чудно й строго дивилась мені в лице.

— Що «ну»?

— Ну, так що ж з того?

— Та то, що в мене, значить, будуть гарні вуса... Це нічого, що тепер такі. Це певний знак: як на кінцях раніше починають рости, значить будуть довгі... Та розуміється! Інакше, ви подумайте самі, як би могли бути...

— Значить, у вас чудові вуса?

— Я цього не кажу, але...

— Фу! Які ви дурниці мелете!—раптом сердито встала.—Ну, при чому тут ваші вуса?! «Українські

вуса»... Перш усього, ви—шовініст. А потім... Фу, який ви!.. Ні! вам рішуче не можна йти на це! Ну, куди ви підете такий? «Вуса»... Господи!

Круто одвернулась і поривчасто одійшла до вікна. Поправила хустку.

— Знаєте, що?—вмить повернулась до мене і пильно озирнула з ніг до голови.

Ех! очі в неї були! великі, тонко зрізані з кінців, темно-сині, як вечірнє небо коло хмари; губи строгі, також зрізані з кінців в тонкі рисочки. Там в кінцях, буває, дрібно-дрібно дрижучи, непокірливо розгоряється такий дзвінкий, дитячий сміх.

— Ви зараз... Прошу слухати уважно! Ви зараз скинете з себе всю цю єрунду... Чуєте? Роздягнетесь собі в дома і ляжете спати. А завтра заявите, що не можете. От і все.

Серце холодно занило. Наче взяли та накрили його мокрою ганчіркою, а накривши ще й притиснули.

Мовчки підвівсь я, надів свою шалку і сказав, тихо-тихо сказав:

— До побачення...

Прудко глянула, поривчасто підійшла до мене, здерла з голови мою шалку й шпурнула її на своє ліжко. (Шалка впала як раз під подушки. Люба моя шапчинка! я довго потім губами шукав, яким саме боком вона притулилась до подушок).

— Сядьте! Зараз мені сядьте! На цей стілець!.. І слухайте... Слухайте: як тільки ви мені чогось злякаєтесь... чуєте?.. як тільки не осилите своїх... своїх... забобонів, краще не появляйтесь тоді мені... ух лучче не показуйте на очі!... Я говорю це ціл-

ком рішуче. І годі!.. Прошу такими жалібними очима не дивитись... От. А тепер ось... ось вам валча дурна шапка і йдіть. Ідіть моментально. Все... Ну? Ще, може, схочете прощатись? Заплакати може? Фу, який ви!...

— Дайте мені вашу руку...—прошепотів я.

Чогось мені голосу бракувало, сам не знаю чому.

— То ще для чого?

— Так...

— Обійдеться без рук... Значить, завтра або після-завтра вночі. У ліску... Ідіть.

— На одну хвилиночку руку...

— Я вам кажу йдіть. Чуєте?

Пішов, чи-то-пак: переставив одну ногу, потім другу, помалу, з усиллям повернув ручку дверей, ніби на ній висів цілий світ і переправив ногу за поріг.

— Чекайте!

Вмент причинив двері й озирнувся.

— Ви, той... Ну, чого так дивитесь? Глупо... Ви взяли револьвер?

— Взяв...

— Ну й добре. Ідіть. Ну, чого? Фу, терпіть не можу, коли так дивитесь. Наче три зуби разом болять...

Низько похилив голову й посунув знову ноги.

В сінях теплий дух васильків і трави. Десь мабуть вінок на стіні висить із васильків.

Ще одні двері, на двір.

— Чекайте, ви не одчините... Тут треба знати. Ну, прошу-прошу... Ну? Не смійте... От. Ідіть.

Нічка тепло та м'яко війнула в лице.

Зачинилися двері. Потім раптом швидко заклацала защіпка і двері знову на половину одчинились. Серце замерло з чеканням.

— Слухайте... Я забула... Скільки верст туди?

— Тридцять.

— Тридцять? Умгу... Як прийду в лісок, дам руку. Чуєте? Як тільки ж прийду!.. А тепер забирайтесь... Ідіть!

І двері швидко зачинились, заторохтіла защіпка, затупали й стихли ступні.

Ззаду тихо підбіг вітерець, наче десь піджидав, щоб зостався я сам, і щось тихо, лукаво шепнув. Що він, любий, шепнув, що забилося так мені серце? Щось хвилююче, бадьоре, щось таке шепнув мені, що я враз насунув шапку, загорнувсь у свиту і рішуче-радісно пішов од ганку.

Пройшов вуличку і другу, минув річку, вийшов в степ. Тихо спала річка і крізь сон щось тихо шепотіла осоці. Вулички дрімали, тільки де-не-де з якихсь віконниць пробивались смужки світла, мов лукавий з сміхом погляд із приплющених очей.

Спав і степ.

Позад мене стояв місяць. І не був уже червоний, перестав сміятись, тільки ніби був здивований увесь. Ніби вибрався на небо, глянув степом і аж ахнув: ти диви, мовляв, які простори! і не ждав! Й благодушно-радісно сміється і морга серйозно-журним зорям, хмаркам легкодухим, гаям сумовитим та могилам старим і поважним. Всім моргає і сміється. Любий дідуганчик!

— Гей, зійди, зійди, ясний місяцю,
як млиновеє коло, —
Ой, вийди, вийди, серце-дівчино...

Тш! Неконоспіративно!..

Патовкмачив шалку геть на лоба, підтягнув за вушко чобіт і рішуче-діловито заступав. І поперед мене, трошки збоку, ніби скоса та цікаво зазираючи в лице, бігла довга тінь.

На шляху ні душі не було. Геть далеко срібною смугою підгортавсь під темне небо край землі. І могили з одним темним боком щось таємне сторожили і мовчали.

Степ дрімав.

Та думки мої не дрімали. Хоч і рішуче ступав я, хоч не озирався ні разу, а вони все линули назад; як гриви коней, що біжать уперед, все летіли туди, все линули назад.

— Ой, вийди, вийди, серце-дівчино,
поговоримо з тобою...

І хоч дівчини не було, а серце говорило. Говорило, посміхалось і раптом... холонуло, стискувалось і нило-нило.

Аж зупинявся я. То плакав забитий в глиб душі мій дракон, то плакав дурний, темний дракон, піднімаючи голову; плакав старий і сльози його холодними струмочками котились по серцю, а серце того й стискувалось і нило.

І не знали того ані степ, ні могила.

Не знали й ріденькі, не звезені кіпки селянські. Малюсенькі, несмілі, до землі припалі, як хазаїни їхні, сумно стояли й не знали, куди і чого я йшов, чого плакав дракон.

Часом з пих здіймались волохаті нічні птиці й кругло, поважно махаючи крилами, мовчки летіли в сріблясту млу й зникали.

Десь збоку, внизу, диркав деркач. Одноманітно, помірно, немов завзято сидів собі там і пиляв якусь товстелезну дошку. Часом робив павзу, наче брав у рот цигарку, і знов за своє: дир-дир!

Там болото. Там колись зимою в фугу ми блу-дили. Мамуня хрестила мене, а мені так страшенно спати хотілось. Юхим все кудись одходив од коней і тоді сніжинки, користуючись цим, похал-цем лягали на його темне серед усього білого си-діння. І так славно, тропки страшно все гуділо круг нас. А як знову сідав він, як зачинали сані хилитись, мені ставало млосно...

З мамою припадок станеться неодмінно. Вона так боїться пожежі, до містичного жаху, більше фуги... Ех!!

— Но ми по...

Па! не треба.

Дорога збігала в маленький ярок. Один бік його, де йшов я, був темний, а другий блідий від місяця. Внизу, на дні його, щось темніло й гомоніло ніби.

Спустившись зовсім, я дійсно помітив три фі-гури біля «кринички розмов». Це була паша кри-ничка, де ми спинялись перед городом, їдучи з канікул, де напувались коні, де мамуня з запла-каними очима обсмикувала мене і Галю й казала нам всякі благанря - поради. Потім пізніше ми з Галею самі вже сідали там і розмовляли...

І Галя перелякається... Якби вона знала, що це я... Е, що там!..

— Доброго здоров'я!—напнувши горло, солідним баском промовив я до фігур і потягнув навіть за шалку, як робить це Мусій Передер'я з Заднього кутка.

Мені щось пробурмотіли у відповідь.

Не хотілось мені слухати свого дракона, хотілося говорити з людьми, слухати їх, сміятися.

— А куди бог несе?—ще поважніше запитав я, підходячи ближче.

— Куди прийдемо, туди й несе...—сипло сказала одна з фігур, видно приглядаючись до мене. Фігура чоловіча, в картузі перепічкою.

Інші ж дві—жіночі; одна сиділа боком на цямрині, а друга, зігнувшись в кругленьку кушку, на камені під коритом.

— Так... Правильно. Спочиваєте?

— Ба танцюємо...

Не дуже привітні. А довгий весь який! Чогось пильно придивлявся до мене. Лице якесь чудне, довге-довге, як астраханський кавун, немов з якоїсь вигадливо-чарівної казки. Білявий, очевидячки; очі невеликі, вузькі.

Жінка на цямрині теж уважно розглядала мене, але була як раз навпаки: широка, кругла, лице темне, як диня дубівка.

Розбалакались. Я охоче й по всій щирості, зараз же розказав їм усе про себе: як служив за дворника у городі, як заслаб, як хазяїн обдурих мене й прсгнав без копійки. А оце йду додому, чи не дадуть родичі притулку слабому.

— Та так таки без копійки і йдеш? Га?—немов обмацуючи мене очима, просопів неймовірно «астраханець».

— Та копійок десять може є...—зідхнув я.— А ви хто будете?

Чоловік промовчав і чогось нахилився над криницею. Але жінка, видно, не хотіла бути такою неввічливою. Трошки навіть пишаючись ніби, розповіла, що вони всі троє старці. Бідні, убогі, але чесні старці собі. От-то-он їхня мати глуха і сліпа, вона сама теж сліпа, а це—її брат. Він водить їх. Так і живуть. Живуть, як бог дає. Не солодкий їхній хліб, але, що ж маєш робити...

Щось на сліпу вона мало похожа була. Але раз людина каже, що сліпа, то вона краще знає.

Я присів на цямрину, вийняв кисет з тютюном, закурив і підніс поводатарю. Він мовчки взяв, скрутив цигарку, закурив від мене і поклав собі кисет в кишеню.

— Чекай, дядю,—простягнув я руку,—кисет мій...

— Як?—підставивши вухо до мене, кудись вгору глянув поводатар.

— Помилвся.—кажу,—кисет мій....

— Кисет? Який кисет?

І пихнув цигаркою.

— Та той, що я дав тобі...

— Мені??

Він здивовано подививсь на мене, потім на жінку, знов на мене.

Бідний парубок, очевидячки, хворий був на пам'ять. Жінка засміялась. Потім вередливо повела плечима й, зазирнувши в криницю, протягнула:

— Ну, Митрохва-а-не... Давай же води, я пити хочу...

Зо мною, очевидячки, вони зовсім покінчили.

Митрохван теж зазирнув, почухав голову і просищів:

— Та я зна-аю... Коли ж далеко чортова вода... Рукою не достанеш... Якби пояс... В тебе нема?— повернувся він до мене.

— Нема.

Я знав, як добути води й без пояса, але мовчав.

— А сто бісів його мамці на припічку!— знов почухавсь Митрохван.

Тоді я мовчки взяв бляшаний чайничок, що стояв на цямрині, скинув шапку, перекинув ноги у криницю і вмент щез у ній. За мною наче скрикнула жінка.

Холодно... Вогко... Дірки між камінням були на старих місцях і розкарячені ноги мої звикло ступали в них, як по східцях.

Коли я виліз з повним чайником, жінка зразу взяла його в мене з рук, жадібно припала до цівки й стала смоктати.

Митрохван же то на мене поглядав, то зазиравав у криницю.

— Ти диви!—нарешті здивовано хитнув головою.

Жінка зразу ж одірвала чайник од рота.

— Ага? А що? «Не можна лізти?» Я тобі не казала? Тепер «диви?» Оттак ти раз-у-раз... Оддай парубкові кисет!

Митрохван одповів цинічним словом, і засміявся, але засміявся ніяково, вдаючи це.

— Не віддаси?

— Та йди ти під три чорти! Який кисет?

— Не віддаси, я питаю? Кажі!.. Гей, Митрохване, кажу, лучче оддай... Лучче оддай!..

Митрохван повів одним плечем, потім хмикнув, засунув руку в кишеню і ткнув мені кисета.

— На, бери! Щастя яке, кисета не бачив. Схочу —сто кисетів тобі куплю ще й з льогким тютюном.

— Оттак лучче... А кисети твої ми знаємо...

— Е?

— От тобі й е...

— Диви...

— Ну, не задавайся... Бери країце торби та ходім....

Ми пішли разом. «Мати» хоч і була теж сліпа, але йшла не гірше «дочки». Тільки, видно, ходити їй взагалі важко було. Поки розійшлась, все стогнала за кожним кроком і хапалась лівою рукою за мене. Якась роздута вся була, страшна. Взагалі всі троє вони здавались мені якимись вигадливо-казковими істотами. Як би вони раптом поперевертались у якихсь звірят і зачали танцювати передо мною, оттут серед срібного степу, я, здається, не дуже здивований був би.

Митрохван ішов поперед усіх і довгий, зігнутий, з гострою головою, настирливо щось викликав в мені собою: чи то казку якусь, чи легенду, чи кримінальний роман якийсь. Навіть, пам'ятаю, аж сердивсь я, не можучи виразно згадати.

— Гой! Митрохване!..—раптом зупинилась жінка, придивляючись кудись убік.

Митрохван озирнувся.

— Ато, лишень, чи не скирти?

— Мо й скирти.

— А спати треба?

— Мо й треба.

— Ну, то звертай... Я чоку спатки.

Митрохван мовчки звернув і пішов на скирти. Очевидячки, він був незадоволений.

Я хотів іти далі сам, але пахуче сіно скирт зма-нуло мене. Лягти, закласти руки за голову і дивитися прямо в лице місяцеві... Чого поспішати? все одно встигну на вечір завтра «туди».

Пішов я з ними.

Вони троє лягли під один бік рогу скирти, а я по другий; так що, підвівшись, я міг бачити ноги Митрохвана.

Сіно м'яко гріло знизу. Місяць пильно та скорбно дивився в лице. Затих гомін сусідів.

«Уік»!—тихо пискнула пташка.

Спати не хотілось.

Щось гойдалось у мене в душі, щось хвилююче, щось журне, щось суворе й ніжне.

Все гойдалось.

Що здійметься догори, серце робиться широким, хоче крикнути, крикнути степом, щоб і зорі засміялись, щоб пішла луна під темне небо й упала там, на східцях, де в пекучий літній день виступають жовті сльози.

А гойднеться вниз і серце мліє, холод серцем пробігає, думи нишкнуть, мов зігнувшись, пробігають темним яром.

«У ліску дам руку... Тільки ж як прийду».

Не вірять... Не надіється на мене...

Чуєш, любий місяченьку, не вірить вона, не вірить, що я зможу вбити дракона, свого сивого, старенького дракона...

Нічко, ясна я нічко, сумом дзвенящая, не вірить Іра, що зможу я взяти і власними руками кинути в полум'я мого старенького дракона... А ти віриш, правда, нічко?

«Кю-ум!»—задзвенів над вухом комар, наче торкнув хтось тоненьку струнку.

Змовк. Сів на щоку... Куснув.

Пий, голубчику, пий. Випий з кров'ю мій біль, мій солодкий, ридаючий біль, і понеси його їй, і скажи тій суворій, зневажливій зморшці між темних брів, ти скажи їй: «розгладься! він може, все він може зробити за припалі, убогі копи та за ласку твою, недосяжно - бажана. Все він може зробити»...

Вітер сумно гойдався на травинках і травинки журливо хитали голівками.

Високо в небі, в суворому смутковій зорі вели мовчазну, віковічну розмову своєю.

«Утік!»—несміло озвалася пташинка й замовкла.

І, пам'ятаю, сусіди чогось загомоніли; спершу глухо й невиразно, далі я вже виразно чув:

— Та йди к чортам!.. Митрохване... Не лізь... Чуєш?

— Ги-и!.. Щипається, стерво...

— Митрохване!.. А диви... Тю, бий його сила божа!.. Йй-богу, так укусю за руку, що аж чорти тебе схоплять... Лежи он-там камінем... Та пішов!!

— Тю, дурна! Що ж ти хвицаєшся?

— А ти що думав? Оттак хвицну, що й ногами вкриєшся... Чого лізеш? В комору боявся лізти, а до мене не боїшся... Сміливий! Знаємо таких.

— Яких?

— Оттаких самих...

— Та яких?

— «За те тюрма буде»... Ну, як боїшся тюрми, то й не лізь. Піди до тебе в полюбовниці, а ти чим годуватимеш? Сухарями! Подавись ними...

— На ту ніч уже принесу сала...

— Знаємо... Просидиш, як той раз, усю ніч у бур'яні, та й скажеш, що собаки не пускали...

Митрохван щось тихо бовкнув, потім я побачив його обережно виставлену до мене з-за скирти довгу голову.

Я не рухнувся.

Голова зникла.

Річ видима, що родичі вони вже не такі близькі.

Знов загомоніли, але тихше.

Я й сам би з охотою не слухав їх, як би можна. Перелізти ж на друге місце не зручно було вже.

А вони, мабуть, знов забули про мене.

— Ну? Береш, Ганно? Кажі: береш?—жадно сипів Митрохван.

— Ні... Як не п'ять, то й не милься, не побриєшся...

— Та бійся ж бога: п'ять рублів! Де ж я тобі їх візьму?

— А де хоч... Ти тоже розумний... Ти думаєш, що мені так і минеться, як Микита визнає, що я пішла до тебе?... Та ні там, ні тут? Ну-ну...

— Та чого ж «ні тут»?

— А того, що хіба ти зутарний на щось? Микита тюрми не боявся...

— І я не боюсь, тільки ж...

— Не боїшся? Ну, от докажи, що не боїшся... А тоді й лівь... А тепер спи... Одчепись...

— Ганно!

— Не в'язни...

— Ну, три дам... Чуй?

— Одчепись...

— Ех!..

Очевидно зідхнув. Мабуть ще й почухався.

Довго ще торгувались вони. Він уже брався на ту піч принести їй сала і чотири рублі, але за курятину не ручився, бо з курми такий галас раз-у-раз виходить, що легко спійматись.

Ганна сонно й сердито стояла на своєму.

А вітер все так само гоїдався на травинках і травинки журливо хитали голівками.

Але місяць уже блідо-кисло посміхався. Я думаю, якби трапилась йому тоді хоч поганенька хмарка, він би навіть з довічного шляху свого звернув би, щоб заткнути нею свої вуха. Але хмарки не траплялось, а торг усе тягся.

Ганна мене вже навіть дратувала. Ця ідіотка у всякому разі могла би менше мучити парубка і дати спокій людям.

І раптом я піймав себе на якомусь дивному співчутті Митрохванові—якась схожість, рідність протягнулась між нами крізь солому.

Піймав і аж крутнувсь на другий бік від гнів-ного обурення. Ще чого не вигідає ідіотська, знер-

вована фантазія!.. Якись скоти, напівлюди... Фу ти! чорт надав зв'язались з ними!

Нарешті поснули.

Місяць ще вище піднявся і став ще менший та скучний. Комарі надокучливо кусались. Рішуче нічого поетичного не було в їх гунявім гудінні. Бліда пустинність поля гнала холодну пудьгу самоти. Визирала з-за рогу боса нога Митрохвана.

Несміло перебіг по мозку образ Іри. «Дам руку в ліску, якщо тільки прийду»... Фу, кат-зна-що. Спати! В цей же мент спати, а то ще можна додуматись до чорт-зна-чого під впливом цих скотів.

Місяць сумно посміхався згори.

Сонце і день ще більше виявили моїх спутників. Голубчики мої! вони просто фантастичні були, наче з химерної казки якоїсь. Я не міг намілюватись ними, коли вони їли. Особливо Митрохваном та «матір'ю». («Мати» таки справді була глуха і коли говорила щонебудь, то пильно дивилась на губи тому, з ким балакала. А сказавши, випинала наперед лице і наставляла вухо. Була набухла, мертво-жовта, так що, здавалось, надуши її гарненько і вона лусне, як старий гриб, з якого легким димком підніметься зелена порохня).

Вони їли мало не через кожну годину, але, дивлячись збоку, можна було сміливо подумати, що вони оце тільки допались до їжі після довгого голодування. А допавшись, жадно й вороже подивлялись одне на одного, смачно, серйозно чвакали і міцно держали в руках шматки хліба.

Мені теж уранці дали, але з умовою, що я за це носитиму якусь їхню торбу. Я згодився. Більшої конспірації, як ця компанія, я не міг би придумати. Виявилось, крім того, що вони йшли повз наше село у монастир на празник. Празник не знать який, але у їх там є діло. Так от вони соої туди йдуть помаленьку.

І ми пішли разом. Ішли так: попереду виступав Митрохван; за ним, ухопившись з-заду йому за піджак, Ганна; а за Ганнину кохту держалась «мати». Обидві вони йшли з заплющеними очима і правими руками намацували палицями дорогу. Я йшов позаду.

Ми часто зупинялись перед хатами і Митрохван, перекосивши рота, гунявим, жалібним голосом тягнув:

— Благодітелі божі, поде-ейте калікам нещасним, сліпеньким, невидющим. Матінки наші рідні.. за ваші подаянія душі спасенія...

Нам подавали і Митрохван усе кидав мені в торбу.

Іноді сідали під селом і Митрохван зникав десь сам. Вернувшись, одводив Ганну вбік, благаючи шепотів і щось показував їй. Ганна, не згоджуючись, хитала головою й, зневажливо скрививши губи, одходила. Митрохван же винувато щулився й тихенько лягав десь збоку.

Мені рішуче вже жаль його було. Розуміється, це тільки дурна піднятість нервів могла найти якусь схожість у мене з ним, з цею жалкою істотою, з цим нещасним продуктом ненормальних

соціяльних обставин. Мені жаль його було; і його, і її, і стару бабуню. Серед співаючого простору ланів, серед моїх дум вони були понурою, сірою плямою. Не важно те, що вони були в подраний одежині, що в бабуні були товсті ноги, замотані ганчірками, не важно, що вони спали на землі—я теж був з ними, і теж у драній свиті, і разом з ними спав під скиртою. А важно те, що живе під свиткою, в грудях, в душі. Я теж був у свитці, але чи могли вони хоч раз у житті почувати щось безмірне, високе, те, що дає одмінний зміст життю людини від худоби? Навіть в коханні вони окрадені. Я не вимагав від них естетичних розмов, хай проститься їм нічна балачка, хай говорять, як хочуть, але чи темні душі їхні можуть піднятися до крику захвату, до себезабуття, до великого дрижання серця назустріч думці про кохання. Іра і Ганна!.. Бідні, жалкі істоти!

Хмарки рожеві, як легка піна, плили понад нами. Чи могли вони покласти на неї мрію свою і линути так в невідомі краї?

Вітрець ніс на крильцях спів ланів. Чи гладили крильця його душі їхні?

Іра і Ганна!.. Бідні істоти! Навіть кохання для вас тільки темний клекіт крові під вогнем інстинкту.

— Ну, плентайсь там, плентайсь!—гукав на мене Митрохван і пильно вдивлявся в рот мені, чи не їв я хліба з торби.

Я прибавляв ходи, я все таки не звик так багато ходити і одставав навіть від «матері».

І знову, дивлячись в зігнуті спини їхні, на яких сиділи маленькі мушки, я витирав піт і думав над ними.

Потім перестав думати і хотів тільки спочити. Душно було, торба плечі давила. Сонце стояло на полудень.

У містечку, куди ми завжди їздимо в крамниці, на базарі вони зупинились і Ганна, поклавши дерев'яну мисочку коло себе, сіла на землю і хрипким голосом завела:

—Та не бачу ж я, матінки мої рідні,
Як білий світ світає,
Як праведне сонце на небі сіяє,
Як темная ніченька та й наступає...

І хиталася тужно. А в мисочку стали падати копійки. І як копійка цокне, Ганна перехриститься, пробурмоче тихенько «спаси вас, господи» і знову хитається.

Таким чином назбиралось на цілу квартиру, яку в тому ж містечку й купили вони. А пили її за містечком, у ярку, під березками. Дали й мені, але знов таки з умовою, що я й Ганнину торбу візьму. Моя конспірація переходила вже край, але я не хотів псувати гармонії й згодився.

Через півгодини вони вже були непохожі ні на людей, ні на скотів—вони були просто п'яні. В мене теж гаряче приливала кров до серця, але від того мені було безмірно сумно і хотілось співати, хотілось цілувати землю і благословляти її за те, що вона породила Іру, що породила страждання, над яким можна плакати і в жертву йому вбивати

драконів своїх. Особливо ж співати хотілось, сумно, ніжно, щоб задріжали листочки берез від жагучого жалю зо мною. Не хотілось тільки, щоб голова так крутилась. Я навіть ліг для цього на траву. Але зараз же й підвівся від крику Ганни.

Що таке?

Митрохван тягнув її за руку в кущі і хрипів:

— Хедім!

А вона цушко хапалась другою рукою за траву, зачіпалась скарлюченими пальцями порепаних ніг за землю й кричала:

— Одчепись, сатанюко! Одчепись, кажу! Ой, рятуйте!

А бабуся—як сиділа, так боком перехилилась і спала. З рота їй текла слина, вздовж якої рядком сиділи мухи.

— Хедім!!

Ганна вмить шарпнулась, вирвалась і одбігла вбік.

Митрохван хитнувся, розгублено витрищив очі й непорозуміло застиг, важко дихаючи.

— Утікла...—безнадійно хитнув головою й безсило опустився на землю.

— Сказала, п'ять... Ну, й не лізь... А то на мої наливсь, та ще й... Розумний!

Теж важко дихала й стояла оддалік, застібаючи кохту.

Потім я знову ліг.

Земля помалу крутилась, жовті круги здіймались догори, а я був центром їх.

Зразу все десь зникло.

Сонце вже намацувало одним краєм лісок, де повинен був я ждати Іру. Його видно було верст за п'ять уже.

Ми мовчки йшли всі четверо. Після сну вони були похмурі, злі. Бабуся все просила пити й після кожного прохання наставляла вперед все лице і ждала. Але й Митрохван, і Ганна нічого їй не одповідали.

Один тільки раз Митрохван щось сказав до Ганни, але вона сердито крикнула на його і він винувато зщулився й знову замовк.

Я йшов зовсім тверезий, з холодною, ворожою гидливістю поглядаючи на своїх товаришів. Навіть часом стискував плечима, дивуючись самому собі.

Але вже було не далеко і я терпів їх біля себе. Іноді я зиркав на Митрохвана. Довге лице його, лице якогось водяного голого звіряти, виявляло злу, потайну завзятість і рішучість. Щось, видно, міркував.

І я міг знайти якусь схожість? Господи!

Сонце врізалось в лісок. Деревя стояли в ореолах. Як мученики, яких розп'яли на шляху, стояли й радісно, надхнено сяли.

Долина покрилась задумливою тіпню; дороги по ній стали темними.

— Водиці... Ох, голуб'ята, водички...—стогнала бабуся і чекаюче випинала лице. Але всі мовчали і бабуся, зупинивши на хвилину на мені свої жовті, тупо здивовані очі, знов похнюплювалась.

Сонце зайшло.

Тоді всі дерева, немов хлібосольні господарі, випровадивши високого гостя, перестали радісно та ясно посміхатись, стали серйозні, стомлено закутались в тіні, підобрались і застигли.

Пролетіли довгим цугом якісь прудкі пташки, поспішаючи й заклопотано перекликаючись тонким писком.

Хлопчаки зганяли товар із стерні і гнали його на дорогу.

Все готувалось до чогось, все ждало чогось.

Ніч наступала. Наступала ніч моя!

Серце холодно замирало.

— Ну, як ви, а я ночую в тому ліску,—сухо звернувсь я до Ганни й Митрохвана.

— Ми теж там будемо...—бовкнула Ганна.

Мене вмить схопила гостра злість на їх. До якої ж пори я буду лазить з ними?! Що за прокляття на мене таке!

Я рішив зараз же одійти од їх, лягти зовсім окремо і кінець. Це вже неможливо, нарешті. Наче навмисне причепились.

Але зразу одходити незручно й неконспіративно було. Я рішив подождати, поки вони поснуть; тоді тихенько встати і піти, щоб більше й не стрічатись з цими напівлюдьми.

Митрохван не ліг спати. Пошепотівшись з Ганною, він примостив коло неї свою торбу і пішов кудись у лісок.

— Куди він?—ніби байдуже спитав я.

— У село, табаку купити.

Хутко вони обидві заснули.

Тоді я обережно підвівся й пішов од їх. І, пам'ятаю, з того менту я зразу й цілком забув про всю цю компанію.

Тихо шелестів ліс. За шелестом не чути було моєї ходи, не чути було, як билось моє серце. А у полі воно так загупало, що доводилось зупинятись і прикладати руку до його.

Сходив місяць, але між ліском і горою, де стояла економія, був темний і здавався глибоким. Після його треба було пройти ще полем; потім манюsenькою балочкою можна підібратись до самого току.

Я ліг і довго лежав під ріллею в борозні, виставляючи часами голову й пронизуючи напівтьму гарячими очима.

Чув, як рипіли журавлі криниць у нас, як хльоскало батогом; то, мабуть, Кривий Панас замикає на ніч воловню. Вели погорять... І мій Запорожець згорить... Ржатиме...

Чув, як все тихше долітали звуки.

Коли ж зовсім піднявся місяць угору, тиша срібно дзвеніла у блідому полі. І виразно видно стало темні скирти нашого току.

Я, пригинаючись, пішов далі.

Коли повз уже балочкою, мені враз пригадалось, як колись малим я так само тут повз, граючи в індійців. Від цього я навіть сів і довго сидів непорушно.

Потім знову поповз.

І де далі, то все менше пам'ятаю ті моменти.

І ні страху, ні жалю, ні захоплення, нічого вже мені не пригадується. Навіть не пригадую собі.

щоб я думав про черкесів або про яку небезпеку. Знав, що треба ховатись, знав, що це діється щось надзвичайне, але ні свідомості, ні, навіть, волі не було. Здавалось, від скирт було протягнуто до мене якийсь незримий ланцюг, тим ланцюгом мене прив'язано і хтось там намотував той ланцюг, а я через те й сунувся туди.

Немов у сні, я чув, як довго рипіли десь внизу коло ставу вози, і сам собі одмічав, що то, певно, наші хлопці їдуть по снопи. Чув гавкання собак, таке тоскне раз-у-раз в місячну ніч, але цілком байдуже тоді мені.

Пам'ятаю довгу тінь вздовж скирти, поруч з нею бліду смугу місяця і другу скирту. Сумом пустинності віяло звідти. Шум ще, пам'ятаю, був страшенний в вухах, коли я присів під скиртою.

Але потім все туманом якимсь оповито. Здається, коли я світив сірника, коробка поторохкувала у мене в руці і смалятиною запахло від губки. Здається, я озирався на всі боки. А може й ні. Може потім уже, дійсно озируючись, я переніс на те, що було під скиртою. Іра, принаймні, гаряче казала, що я не міг дрижати й озиратись. Не міг!

А я не знаю. Не знаю, як і назад повз балочкою. А може й не повз, а просто йшов. Це, може, й по-свистував.

Тільки виразно себе пам'ятаю аж по другий бік ярка. Там я озирнувся. Озирнувся і весь замер: в сріблястій напівтьмі, в темній кучугурі будівель економії жовтіло щось живе, тріпотливе, ясне і незмірно-несподіване для мене. Страшно несподіване.

«Он як!»—прошепотів я, дивлячись, як те немов

щось намацувало гострими язиками і поверталось то в один бік, то в другий, ніби набиралось сил, міцніше уможувалось, розросталось і бралось в небо жвавіше та дужче.

Раптом я повернувся й щосили побіг. Чобіт один кілька раз зсувався мені з ноги, я зупинявся, підтягав його за вушко й знов летів, не озираючись. Мені було страшно.

Під самим ліском зупинився весь спітнілий, задиханий, стомлений.

Озирнувся.

Над економією вже стояло велике жовте сяєво, але ні будинків, ні дерев за горкою не видно було. Тільки дим ще над сяєвом. І дим той з-під низу був жовтуватий, а зверху темно-бурий із срібним нальотом від місяця.

Місяць же стояв як раз над моєю головою і був блідий, наляканий: він же весь час слідкував за мною.

Сів на горбку якомусь.

Стало холодно. Мокра сорочка липла до тіла. Від частого, глибокого дихання було ще холодніше.

Сів, поклав лікті на коліна, голову спер на руки й сидів так. Коліна трусились і можна було, збоку дивлячись, подумати, що я сиджу і, дрижучи весь, гірко ридаю.

Але я нічого не почував. Страх пройшов і знов було тільки напруження якесь та втома іще.

Довго сидів. І як би мене хтось раптом запитав. чого я сиджу, я б, напевне, зразу й сам не міг би сказати, чого ж я, справді, сиджу.

Але сидів, не маючи навіть ніякого сумніву, що не треба сидіти. Треба.

І тільки як шорохнуло в вітах, мене щось штовхнуло, ніби підійшов хтось ззаду і ляснув по спині.

«Іра!»—пронеслось по мені.

Схопився.

Де ж вона?

То тільки промінь біліє в кущах. Її нема. Чого ж не йде? Що ж там діється?!

Ах, їй байдуже. Може, не вірячи в мене, заснула і всі горять...

Мама бігає в сорочці, в одній сорочці, моя мамуня, свята, кохана.

Чого ж вона не йде?! Чом не біжить, не дає руки своєї? Я ж жду... О, що ж вона робить зо мною!..

І мені вже здавалось, що я довго-довго жду тут, що давно-давно колись був там між скиртами.

Я встав, хутко ходив між деревами, люто підбивав ногами сухі гілочки і знов виходив на узлісся. Там дивився на жовте, нишпорив очима й знов заходив у ліс.

Вже сіріло, коли з'явилась Іра. З'явилась зовсім не з того боку, де я ждав, вся не така, як перше, в якійсь хвстці, нижча ніби, трохи зігнута.

— Ну? Ну?—кинувсь я до неї.

— Все добре... Все добре...—запепотіла вона, чогось здригуючись вся, задихана від швидкої ходи.

— А мама... мати як? Мати?

— Нічого, нічого... Всі вже на селі. У попа... Все горить... Але ніхто нічого... Усе добре... Вас ніхто не бачив? Сьогодні прийшли? Ну-да, що ж я питаю... Ви стомились? Дуже стомились?

І сів.

Жовте так само сяло в долині величезним віялом.

Легко стало. Хотілось показати язика місяцю і поцілувати самотній якийсь листик, що одбивсь од других і темнів у сірім небі.

Іра раптом змовкла, одвернулась і, притуливши обкутані хусткою кулаки десь під підборіддям, дивилась убік.

— Іро...—тихо вирвалось у мене.—А руку?

Іра зразу повернулась. Повернулась, хитнулась і вмент обхопила мене за шию, притулилась, і, пам'ятаю, що по лиці по моїм пройшли гарячі губи, знайшли мої, в серце мені стукнуло, в голові захитався туман, ноги болюче-солодко защеміли, тіло все напружилось чимсь дивним, гарячим.

Коли я, нарешті, підвів голову з грудей Іри і розплющив очі, круг нас уже зовсім світало. Іра похапцем і соромливо накрила ноги сукнею і теж сіла. Сіла, сперлась одною рукою об землю, другу поклала на плече моє й несміло зазирнула мені в лице.

— Ти любиш мене?—тихо-тихо прошепотіла. І чогось мені стиснулось серце.

— Люблю, Іро...

— І не сердишся, що я була з тобою досі така? Не сердишся, мій дужий, герою мій? Ні?

— Навіщо ти питаєш таке?

— Я люблю тебе...

Я посміхнувсь і погладив рукою по щоці її. Так-так, це я погладив її. А вона схопила мою руку,

піднесла до гарячих уст своїх і покійно, жадно припала до неї.

І знов мені стиснулось невідомим чудним жалем серце.

— Пора, голубко...—сказав я.

Вона здригнулась, ще щільніше притулила руку до уст і мовчала.

А далеко жовте блідло в світлі ранку. Сива роса лежала на траві і де трава була пом'ята, там роса біліла краплями, як живе срібло. Зашамотіли пташки у вітах.

— Пора, Ірусь,—знов сказав я.—Вже день. Не-конспіративно.

Вона зразу сіла рівно і пустила мою руку.

— Правда. Іди...

Встала, поправила сукню, почервоніла чогось і, соромливо глянувши на мене, раптом припала до грудей мені й шепнула:

— Ти пам'ятатимеш цей ранок?

Я міцно, мовчки пригорнув її.

Мабуть сонце тільки й ждало цього, бо взяло і визирнуло в тім боці, де було жовте. І жовте ще більше зів'яло, зблідло, а дим став темнішим.

— Ну, прощай, любий! Мене, мабуть, шукають. Скажу, вийшла в поле й несподівано заснула. Нічого... Ми завтра побачимось? Побачимось, милий? Ох, як я тебе люблю! Скажи, ти не сердишся на мене? Ні? я ж не знала, що в тебе така сила... Герою мій!

— Рибко... не треба...

Слова її вносили щось зайве в моє щастя.

— Не треба, кохана... Я безмірно щасливий...
Безмірно!

Сонце гордо й весело встало на обрії. «Ну?—не-
мов сіяючи, питало землю:—все гаразд?»

Все!—кричало йому серце моє—все!

І руки жагуче обняли ту, що покійно, всім те-
плом свого тіла, всією схиленою волею припала до
мене.

— Герою мій... коханий!..

Тоді сонце одділилось од землі і вийшло в небо,
а від його полились в долини та затінені яри ве-
селі проміні.

Розійшлись ми. Вона ще довго озиралась, зупи-
нялась; і я бачив великі очі її, вузько зрізані до
країв, з любовним покійливим благанням зупинені
на мені.

І тільки, як останній раз перед ярком зупинилась,
потім зникла, я почув, що в цю ніч сталось, дійсно,
щось велике.

І мимоволі я згадав, що Іра була іншою, зовсім
іншою. І я був інший. Почувалось, що скажи я їй:

— Іро, в тебе погані брови,—і вона скаже:

— Погані, любий.

— Іро,—скажи я.—мені не подобається, коли так
дивляться на мене.

І Іра потупиться й не буде дивитись. Та Іра, що
ще вчора...

Що ж сталось?

І з тайно-задоволеною гордістю, здивовано повів
я очима круг себе. Дерева простодушпо ливились на
мене. «Не знаємо», мовляв. Хитрі бестії! Вони добре
знали та тільки мовчали, мої зелені мовчуни.

І пташки знали, не дурно так лукаво скоса поглядали вниз і, наче жартовливо дражнячись, тікали всі від мене вглиб ліска.

І лісок знав. І знав поблідлий місяць, травка знала, небо, сонце. І все раділо, все сміялося зо мною, все кричало: Герою мій!

Ввійшов у лісок. Розпахнув свою свиту, шапку одсунув назад і пішов по полянці. Ех, закричати на весь ліс? Закричати, пташенята мої? Полякаєтесь, маленькі...

А ти не злякаєшся, старий мій пню? Га? Не злякаєшся?

Старий, смішний пень, набухлий, як бабуня, трухлявий і товстий. Мабуть аж загудить, як ударити.

Господи: «ти не сердишся на мене?»

Ех! Держись, пню!

Коло пня лежала здоровенна ломака. Я скопив її, розмахнувся зо всею силою гордості, зо всею міццю любови та щастя його і загилив нею по пню. Старий дійсно загув і крекнув так смішно, що я кинув ломаку й радісно засміявся.

Але тут же й озирнувся. Це хтось дивиться.

Ні, нікого нема.

Може лягти трошки? Трошечки-трошки... Там, в тих кущиках... Простягнути натовлені руки та ноги й подумати... Манюсеньку капелюшечку подумати про те, що було там за узліссям... І зараз же йти. В той же мент. Завтра тут мусять бути уже проклямації.

Ліг у кущах, простягнув уже стомлені руки та ноги і вже збирався капелюшечку подумати, коли...

десь збоку почув якусь гудіння. Обережно підвів голову.

Митрохван...

Фу, ти прокляття! знов ці жалкі істоти! Що за напасть!

Той помалу йшов по прогалинці і, займаючись своїм туалетом, поглядав на всі боки, щось благодушно наспівуючи. Лице чудне було: задоволене, веселе, навіть поважне. І співав (якщо, розуміється, одкинути всякі акустичні розуміння співу, а судити тільки по виразу лица і особливо рота). Ішов собі по прогалинці просто до пня, позирав на всі боки, а з рота виходило щось вроді:

— Ге-е-ой... Ге-е... та ни-и, гей о-о...

Зупинився коло пня і сплюнув.

— Ге!..—посміхнувся.

Потім сів на пень, прижмуривсь до сонця, що било йому в очі, і покрутив плечима, ніби щось кусало його там. Не допомгло. Закинув руку назад і став водити по спині. Теж, видно, не допомгло.

— Ганно!.. Гей!—раптом гукнув, озирнувшись.

— Що?—зачулось з кущів по другий бік прогалинки.

— Іди сюди... Та живо!..

З'явилась Ганна коло його.

— Що таке?

— Почухай мені спину... Якесь стерво кусає...

— Еге! Дивіться, губарнатар який!—засміялась, але зайшла за спину і стала чухати.

— Та вище... Ге, дурна!.. Вище, кажу... Вліво трохи... Тю... вліво... Де буде вліво?... Ну, от... тут... Чухай, чухай... Та дужче... Гей, та й дурна ж ти яка!

— Та чого чіпляєшся? Де ж воно в тебе свер-
бить?

— Годі... Іди к чорту... Кинь, кажу...

Ганна покинула й зазирнула в лице йому.

— Та де ж свербить, Митрохванчику? Га?

Який ласкавий, винуватий, несміливий голос!

Ах ти ж подла!

— Ніде... Баба спить?

— Спить, мабуть...

— Буди та ходім... Дай їм шматок сала, хай
поїсть. Та багато не давай. Вас чортів не нагодуєш
все одно...

Недбало простягнув ноги і сперся ліктем на
пень.

— А я ж не дуже їм, Митрохванчику...

— «Не дуже»... Всі ви не дуже...

— А купиш мені намиста?

— Ще й намиста? П'ять рублів узяла та ще й
намиста? Еге-ге-е! Ти вже... Гляди!

— Митрохванчику! Ти ж обіщав... Оте червоне,
що в Гуляй-Полі... Тепер же грошей у тебе, як у
пристава... Пристав ти мій... Купиш? Га?

— Ну, побачимо, побачимо... Іди, буди бабу,
треба йти... Катай живо... Я тут на сонечку посидю...
Торбу мою візьми... Треба йти, щоб увечері бути у
Болотяне... Я, брат, тепер Яшці покажу... Січас
гармонію у Косого куплю... Гармонію, сапоги... Ого!

Він аж сів і завзято-задоволено сплюнув. Потім
несподівано грубо обняв Ганну, так що та аж пис-
нула, помняв її і, штовхнувши в спину, весело
промовив:

— Ну, катай! живо!

Ганна прудко, кокетливо крутнулась і побігла в кущі.

Ні, ці істоти мені надзвичайно надокучили! Яка гадина: п'ять рублів і вона вже повза перед ним! А цей: аж вивернувся, наче справді зробив щось путнє... Ні, природа дурна: у таких істот не повинно бути задоволення. Не повинно!

Я рішуче вже не міг спокійно лежати.

Гра смішна: «ти не сердися на мене»? Ну, чого б я мав сердитись?! І ця покірливість... «Герою мій»...

Митрохван раптом стрипнувся, встав, потягнувся і, закинувши руки за шию, весело заржав. Потім зразу зірвав руки, нахилився, підняв ломаку... так-так!.. підняв ломаку цей гад, розмахнувся, гикнув і зо всієї сили гупнув нею по пню. Пень ще дужче, ніж у мене, крекнув і загув.

— Ги!—засміявся Митрохван і, дригнувши ногою, матюкнувся, шпурнув ломаку і бадьоро, з гордою веселістю хутко пішов у той бік, де зникла Ганна.

Я остовпенів. Я захолов. Потім схопивсь, розгублено глянув: Ударив! по тому самому пню, тією самою ломакою! Він, цей гад?!

— Стій! Подожди!.. Гей!

«Гад» зразу зупинився й повернувся до мене довгим здивованим лицем своїм.

Я підбіг до його.

— Тю! це, ти... А де ти був?

Але очі зараз же стали серйознішими, трохи тривожними.

— Ти... ти... де був уночі?—видихнув я на його.

Він настороживсь.

— Де був, там нема вже...

— Говори: ти пив сьогодні?

— Ба не пив... А що?

Звірячі оченята хутко, непорозуміло бігали по мені.

Він не пив.

— Ні краплі? А ні-ні? Говори правду!

— Та ти чого? Ну, не пив, та що?

Так! Річ видима: він не пив, пика твереза.

— А нащо вдарив ломакою по пню? Для чого?

Очі йому ставали все ширшими та ширшими.

Він глянув на пень, на мене.

— Та ні для чого...

— З радости? Чи п'яний? Для чого?

Він навіть боязко озирнувся навкруги.

— Та йди к чорту... Ударив та й годі...

— З радости значить? Тобі хотілось, дуже хотілось ударити?

— Ну, з радости... Хотілось, та що?

Так! Він ударив з радости. Цей гад з радости ударив.

— Чого ж ти радів? Що добре вкрав та купив Ганну. Га? Того?

«Гад» рішуче був вражений всім цим. Але по цих словах в очах пробігли вже жовті, злі вогники

— Та тобі яке діло?! Ти, кажись, сам п'яний...

І раптом лице йому стало злорадним—він зрозумів усе.

— А-а! Це ти собі підмощувавсь?! Облизнись, братіку! Ге!

— Я тебе питаю, ти того радів, що купив?
Говори!

— Ну, того. А ти хотів, щоб тебе дівка дурно полюбила? Хе! Купило треба мати!

Він навіть заклад руку в кишеню і згори вниз вибачливо дививсь на мене—він уже розумів усе. Він уже навіть не сердивсь і жалів мене.

Я стояв і дививсь на його. І він стояв та посміхавсь. Потім стріпнувся і, повертаючись, сказав:

— Ну, прощай, братіку! Нам треба йти. А без купила до дівки більше не лізь...

І насмішкувато засміявшись, пішов.

Я стояв і дививсь.

Він озирнувся. Щось крикнув. Потім нахилився, підняв щось і шпурнув у мене. Невеличкий дрючок пролетів над головою мені.

Я хутко повернувся і пішов назад. На одному краю неба над деревами стояв, як величезний віник, темнобурий дим.

Мені зразу стало моторошно, страшно. Мене ж могли тут накрити!

Стояв пень, старий, байдужий, немов не сталось тут нічого. Я поліз у кущі, в саму темну густу глиб їх і, зщулившись, заліг.

«Герою мій!»

Так, так!

«Без купила до дівки не лізь».

Я ще більш зщулився, я хотів бути манюсеньким, як та чорна комашка, схожа на панну з дуже перетягнутим станом, та комашка, що повзла по коліні у мене; я хотів бути менше комашки й схо-

ватись під листик, щоб ніхто не бачив, як плач
слізьми непорозуміння якийсь новий дракон мій
у мене ж така сила була тих драконів.

І він плакав, а я лежав. Так до вечора. А в
чері встав і пішов, тихо, несміло, як злодій.

Це було в ту добу, коли в грудях так співу
гато, що хочеться сліз.

eliv.nplu.org